

LA TORRE EMIRAL DE MALPÀS (CASTELLNOVO, ALT PALÀNCIA)

RAMON MARTÍ*
SERGI SELMA*

La Torre de Malpàs es troba enlairada sobre un puig a la vessant de la muntanya de Malara, sobre la confluència dels rius Aurín i Palància, des d'on domina la immediata sortida de la vall d'Almonacid i tot el conjunt de l'horta de Sogorb i de Castellnovo (Castelló de la Plana), amb els cims que la circumden.

L'existència d'un jaciment arqueològic rellevant al lloc és coneguda d'ençà de la primera notícia donada per Pau l'any 1931¹, que fou seguida per un grapat d'exploracions incontrolades i per les excavacions conduïdes per Fletcher durant els anys 1946-1947, intervencions que han generat l'única síntesi original sobre el conjunt², sovint manipulada o reproduïda sense gaires escrúpols per alguns treballs posteriors que no mereixen cap consideració.

Es tracta, bàsicament, d'un poblat ibèric encastellat de grans dimensions, sobre el vèrtex del qual s'aixequen les restes d'una torre medieval de planta rodona. Hi ha, a més, una cova veïna, situada a uns 50 metres del despoblat sobre la vessant nord-oest del puig. Els dos emplaçaments foren parcialment excavats per Fletcher, qui, amb els rudiments arqueològics emprats aleshores, va tenir seriosos problemes per definir les diverses seqüències d'ocupació del cim o les dels ocultaments descoberts a la cova.

*Universitat Autònoma de Barcelona

¹PAU, C. (1931). Muros y castros de Segorbe, Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura 12 (Castelló), pàg. 121-122.

²FLETCHER, D. (1954). La cueva y el poblado de la Torre del Mal Paso, Archivo de Prehistoria Levantina 3.5 (València), pàg. 187-230.

Hui, la nostra aportació vol precisar aquests extrems i definir l'entitat de l'establiment medieval, d'acord amb les noves dades arqueològiques que hem obtingut durant les dues campanyes relitzades a l'Alt Palància, on hem dedicat a la Torre de Malpàs una atenció preferent³.

OCULTAMENTS DE LA COVA DE MALPÀS

A inicis dels anys quaranta semblen produir-se les primeres perforacions incontrolades al jaciment, tant al despoblat com a la cova, seguides immediatament per la intervenció de Fletcher, que també aplegà a la seva síntesi una part dels materials recuperats anteriorment. Al despoblat, la seva actuació es limità a l'excavació d'una petita habitació (2x4'5 metres), mentre que la cova (màxim 3x27 metres) va ser buidada de materials pràcticament en tota la seva extensió per Fletcher mateix, seguint els indicis i recollint les ceràmiques que havia proporcionat l'exploració prèvia de Martí Galcerán. Així, la major part de materials arqueològics obtinguts per aquestes intervencions corresponen a l'àmbit de la cova, on es recuperaren, a més de restes ibèriques o prehistòriques, algunes ceràmiques tardoantigues i altomedievales amb un conjunt de 21 monedes romanes, entre d'altres objectes de més difícil adscripció cronològica.

D'aquests materials, els fragments de *terra sigillata* tardana han merescut l'atenció preferent dels especialistes, que les han identificades amb produccions hispàniques, gäl.liques i nord-africanes de la fi del segle IV o del segle V i que han fet de la Cova del Malpàs un cas conegut arreu⁴.

D'altra banda, la datació que ofereix el conjunt monetari trobat a la cova defineix clarament dos moments diferents d'època romana: 16 d'aquelles monedes corresponen al període dels anys 117-249, on pràcticament és representada tota la sèrie d'emperadors; només tres peces corresponen,

³Poblament i espai agrari en el curs mitjà del riu Palància i a l'àrea meridional de la Serra d'Espadà, des de l'antiguitat tardana a l'edat mitjana, projecte finançat per la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana, anys 1995-1996.

⁴Per exemple, MEZQUIRIZ, M.A. (1962). *Terra Sigillata Hispanica*, València. HAYES, J.W. (1972). *Late Roman Pottery*, London. PAZ, J.A. (1991). *Cerámica de mesa romana de los siglos III al VI d.C. en la provincia de Zaragoza*, Zaragoza. JÁRREGA, R. (1992). *El Alto Palància en época romana, estudio de poblamiento, treball de recerca inèdit*, Fundación Caja Segorbe, Sogorb (Castelló).

però, a l'emperador Gracià (375-383) i una a Arcadi o a Honori (395-408). La relació de les *sigillatæ* tardanes amb el segon grup de monedes es fa evident i, com observa Jàrrega⁵, cal entendre que la cova pot haver estat freqüentada durant l'Alt Imperi i que, novament, es produiria una reocupació situable vers els darrers anys del segle IV o la primera meitat del segle V. Un cas semblant de reocupació tardoantiga hauria estat observat al pròxim poblat ibèric de Sant Josep de la Vall d'Uixó (Plana Baixa, Castelló), on el conjunt monetari romà delata també dues fases coincidents amb les que acabem de veure⁶. Cal remarcar, però, que aquí acaben les coincidències entre ambdós jaciments, ja que la reocupació del poblat de San Josep, encara que curta, no pot ser comparada al que semblen simples ocultaments a la Cova de Malpàs, presència puntual que no sembla haver afectat la condició del despoblat de Malpàs.

De fet, és l'absència genèrica de ceràmica comuna romana, tant a la cova com al despoblat, l'indici bàsic que permet definir com el producte d'un ocultament els materials tardoantics publicats per Fletcher, ocultament que estaria compost exclusivament per ceràmica de luxe, monedes, una polsera d'or i altres elements de vestuari.

La resta de materials recuperats a l'excavació de la cova corresponen ja a èpoques força posteriors i no presenten solució de continuïtat amb aquells. Així, dues gerretes recuperades per Martí Galcerán són clarament de tradició andalusina i van ser considerades per Fletcher "cerámica morisca ... datables verosimilmente entre los siglos XII y XIII", assessorat per Llorca⁷. Una d'aquestes gerretes publicades (fig. 1, 11x9'5 cms) presenta, però, una forma idèntica a la dels gerrets de cos bombat classificats al jaciment emiral de Pechina (Almeria), on són els més abundants⁸: amb coll alt i divergent, ansa sobrevolada des de la vora fins a la meitat del cos; també comptem amb paral·lels emirals més pròxims al Sambo (Novelda, Alacant)

⁵El Alto Palancia..., citat, pàg. 48.

⁶ROSAS, M. (1984). El poblat ibero-romà de Sant Josep (La Vall d'Uixó), Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans 4 (Barcelona), pàg. 247-277.

⁷La cueva y el poblado..., citat, lam.VII, pàg. 214.

⁸CASTILLO, F. i R. MARTÍNEZ. Producciones cerámicas en Bayyana, La cerámica alto-medieval en el sur de al-Andalus, Granada 1993, pàg. 87.

i a València⁹; la peça publicada per Fletcher divergeix d'aquests exemples, però, en haver disposat de dues anses.

L'altra gerreta al·ludida (fig.2, 30x15'6 cms.) és de cos oval, amb estrangulament a l'arrancament del coll recte i divergent, amb vora recta i llavi arrodonit. En aquest cas ja no hem trobat paral·lels tan clars com abans, ni emirals ni posteriors, encara que les coincidències de factura entre ambdues peces i el mateix lloc d'aparició fan pensar en una cronologia semblant. Fletcher mateix apunta que la pasta de totes dues és de color groc clar i observa que són decorades amb simples bandes o amb línies en zig-zaga de color vermell fosc, característiques que suposem semblants a la resta de fragments de "cerámica morisca" que diu haver trobat en diversos punts de la cova, tot i no reproduir-los¹⁰.

La resta de materials procedents de la cova i no identificats com a ibèrics per Fletcher són ja o molt tardans, com ara tres monedes d'inicis del segle XVII, o de més dubtosa adscripció a l'època medieval. Encara resta a fer, però, un nou estudi exhaustiu dels materials medievals que es conserven d'aquesta intervenció. Tot i així, ara podem afirmar que a la Cova de Malpàs degué produir-se un darrer ocultament antic a inicis del segle V, previsiblement, i que va tornar a ser freqüentada ja durant el segle IX o, fins i tot, un poc abans, gràcies a les datacions que ofereixen els paral·lels ceràmics emirals d'Almeria i d'Alacant.

DESPOBLAT DE LA TORRE DE MALPÀS

El conjunt del despoblat de Malpàs ocupa un àrea de 3200 m², on detectem clarament dos recintes fortificats concèntrics, construïts íntegrament en doble paret seca amb reble i que aprofiten el penyassegat que clou l'emplaçament a la banda de migdia. El recinte inferior, el més gran, és esvaït a la major part del seu traçat, tot i que resten encara visibles els basaments ciclopis d'una torre de planta quadrada al seu extrem nord-est, el més

⁹GUTIÉRREZ, S. La cerámica paleoandalusí del sureste peninsular (Tudmir): producción y distribución (siglos VII al X), La cerámica altomedieval en el sur de al-Andalus, Granada 1993, pàg. 54.

¹⁰La cueva y el poblado..., citat, pàg. 193-194.

planer, disposició semblant a la d'altres poblats ibèrics valencians. El recinte superior, sobre el cim, presenta una nítida planta poligonal i una superfície aproximada de 850 m², amb una torre de planta circular mig derruïda i emplaçada sobre l'extrem nord-est també. Al punt més alt, és aquesta torre l'única edificació que destaca sobre el conjunt, amb un diàmetre màxim de 9 metres i construïda amb blocs irregulars de pedra del lloc desbastada, lligats amb morter de calç i disposats en filades.

L'excavació conduïda per Fletcher al despoblat va afectar, exclusivament, una habitació rectangular annexa al mur del recinte superior i pròxima a la torre rodona, habitació que ja havia estat explorada superficialment per Baltasar Rull abans. Cal considerar en tot cas, aquesta darrera observació ja que, així Fletcher només havia pogut conèixer molt parcialment els nivells superficials del jaciment. Això explicaria, altrament, una part de les seves poc encertades conclusions, on proposava que la ceràmica ibèrica podia utilitzar-se encara a la fi de l'època romana¹¹. De fet, no es va fixar cap estratigrafia clara durant el procés d'excavació i es degueren produir equivocacions previsibles a la identificació de materials.

Així, Fletcher només identifica dos nivells diferenciats. El nivell superior, amb una potència de 0'8 metres, hauria proporcionat un fragment de *terra sigillata* hispànica i dos fragments d'olles altomedievals, de pasta de color gris i decorades amb acanaladures, entremig de diverses ceràmiques ibèriques on hi havia peces senceres, a més d'altres objectes. Igualment, el nivell inferior, amb una potència aproximada de 0'3-0'4 metres, hauria tornat a reproduir la barreja de ceràmiques ibèriques i d'estries segons Fletcher, tot i que nosaltres observem, però, que ni la "vasija" ni el "plato" de pasta grisa que aconseguim reconstruir presenten la decoració d'estries a què al·ludeix¹². Als dos nivells detectats s'identificava així, erròniament, materials d'impossible coexistència que han bloquejat fins avui la correcta comprensió de l'evolució del jaciment, al mateix temps que es proposava, sorneguerament, la reocupació tardoantiga del despoblat en

¹¹La cueva y el poblado..., citat. "Sin embargo, creemos que bien vale la pena tener presente el dato de la aparición de objetos romanos de tiempos avanzados con cerámica ibérica, no echándolo en olvido en futuros estudios y excavaciones, ya que es muy posible que en otros yacimientos menos removidos que el nuestro pueda darse esta conjunción probatoria de la persistencia de elementos ibéricos hasta tiempos avanzados del Imperio", pàg. 222.

¹²Id., p.203, lam.VI-VII, núm. 5 i 4 respectivament.

correspondència amb els materials trobats a la cova.

De fet, el material ceràmic altomedieval de Malpàs no ha estat adequadament apreciat fins molt més tard, quan Montmessin, en estudiar el testar de Mas d'en Pere (1980), va anotar els paral·lels existents entre algunes peces d'ambdós jaciments, tot considerant que amb els materials ceràmics tardoantics de Malpàs hi havia d'altres que suggerien una datació del segle IX¹³. Montmessin al·ludia, bàsicament, als dos fragments de vores d'olla amb estries apareguts al despoblat i a un petit ataïfor trobat a la cova, observació cronològica que compartim en haver identificat més amunt altres formes ceràmiques d'època emiral.

Seguint les indicacions prèvies i amb una primera prospecció del jaciment, fins i tot nosaltres mateixos havíem caigut al parany de considerar tardoantiga la reocupació del despoblat ibèric i així ho havíem defensat durant la celebració d'aquest congrés. Aleshores també identificàvem aquella presumpta reocupació amb el topònim Almonacid (el Monestir), que dóna nom a la vall immediata i que ara no té localització certa. Com veurem, aquesta darrera hipòtesi sembla confirmar-se, ara en relació amb una reocupació islàmica pròpiament, encara que els treballs arqueològics realitzats al jaciment durant la campanya de 1996 han aportat proves suficients per haver de canviar el plantejament inicial de la nostra comunicació, correccions de darrera hora admeses gentilment per la redacció de les actes.

NOVES DADES ARQUEOLÒGIQUES

Com acabem de veure, la ja llunyana intervenció de Fletcher no va aportar gaires precisions per entendre la seqüència d'ocupació del despoblat de Malpàs. D'aleshores ençà, diverses actuacions furtives han exoliat alguns punts del jaciment, amb especial incidència al recinte superior i, concretament, al voltant de l'habitació ja excavada.

De la nostra part, la prospecció del jaciment durant la campanya arqueològica de 1995, com vam fer a 17 establiments medievals més, va

¹³Description analytique de la ceramique commune du testar de Onda / Mas de Pere (Castellón), *Cuadernos de Prehistoria y Arqueologia Castellonenses* 7 (Castelló 1980), pàg. 241-288. "Si l'ensemble de la cerámique de la Torre del Mal Paso, ne doit pas dépasser le VIII siècle, une extension jusqu'au IX parait justifiée au regard de nos fragments de céramique portant des cannalures", pàg. 283 i 285, concretament.

consistir bàsicament en l'observació de restes aparents i en la recollida de ceràmica en superfície. Observarem, així, que les restes constructives corresponents als dos recintes del despoblat presenten la mateixa tècnica en sec, a excepció de la torre rodona, on els blocs irregulars són lligats amb morter de calç i disposats a l'exterior en filades a llarg o a través, sense ritme ni alternança. La mostra de materials recollida aleshores tampoc no ofereix certeses, tot i aportar nova informació: predomini de la ceràmica ibèrica oxidant; abundants ceràmiques sotmeses a cuïta reductora, on alguns fragments són decorats amb estries; absència absoluta de ceràmica comuna d'època romana o de vidriats medievals; restes freqüents d'escòries de ferro que delataven pràctiques metal·lúrgiques evidents.

Amb els paral·lels observats, la hipòtesi d'un establiment emiral anava prenent consistència, al mateix temps que calia precisar el moment i el contingut de la reocupació altomedieval del despoblat. Ha estat la realització de tres sondejos arqueològics (figures 1, 2 i 3) i de noves prospeccions a l'entorn del jaciment que, finalment, ens han permès resoldre bona part dels dubtes, ja durant la campanya de 1996 corresponent al citat projecte¹⁴. Exposarem només un resum dels resultats obtinguts.

El sondeig-1 queda inscrit entre el mur del recinte superior, l'habitació excavada per Fletcher i el mur exterior de la torre. Afecta una superfície aproximada de 17 m² que no hem excavat en tota la seva potència, sinó només una cala estreta que ressegueix el mur del recinte. Observarem, així, 7 unitats estratigràfiques distintes, de les quals només les dues superiors presentaven materials medievals i que excavarem a tota l'extensió del sondeig, mentre que la resta contenien material ibèric exclusivament¹⁵. Cal

¹⁴Cal agrair, en tot cas, l'eficaç col·laboració a les tasques d'excavació de Jordi Aguelo, Alba Rodríguez i Jordi Roig, alumnes de l'Autònoma, i el finançament i l'autorització concedits per la Conselleria de Cultura.

¹⁵UE.1000: superficial, amb 5 cms de terra vegetal flosca i ceràmica medieval o ibèrica esmicolada. UE.1100: terra marró compactada, amb una potència mitjana de 30/40 cms, on hi ha ceràmiques medievals o ibèriques, amb pedres escampades que han deixat empremtes a la unitat inferior; aquest estrat cobreix el mur oriental de l'habitació excavada per Fletcher, i presenta la primera filada d'un mur arrasat, medieval possiblement i construït en sec, que, prèviament, una intervenció clandestina havia posat al descobert i resseguit parcialment. UE 1200: argiles grogues compactes amb algunes pedres i ceràmica ibèrica, d'una potència mitjana de 70/80 cms. UE 1300: cendres i material pla; estrat fèrtil ibèric de destrucció amb una potència mitjana de 5/10 cms. UE 1400: terra compactada pràcticament estèril, amb una potència mitjana de 30 cms. UE 1500 cendres i material pla; estrat fèrtil ibèric de destrucció, amb una potència mitjana de 5/10 cms. UE 1600: condicionament de la roca del lloc, amb terra granulosa i pedretes.

remarcar, en tot cas, que les unitats estratigràfiques d'ocupació o de destrucció d'època ibèrica són coincidents amb els dos nivells descrits per Fletcher i que això evidencia la seva confusió a l'hora d'identificar els materials, tot prenent la ceràmica de cota reductora d'aquesta època per produccions tardoantigues. Altrament, és convenient remarcar que la trinxera de fonamentació de la torre rodona trenca totes les unitats estratigràfiques que considerem ibèriques i que es coberta per la UE.1100, on també apareix la primera filada d'un mur construït en sec i arrasat, contemporani de la torre, per tant.

Les informacions obtingudes amb aquesta operació foren contrastades amb el sondeig-2, una cala de 2 m² de superfície emplaçada vers el centre del mateix recinte superior, on tornarem a detectar dues unitats estratigràfiques amb materials medievals o ibèrics i dues més amb materials ibèrics exclusivament¹⁶.

Finalment, la darrera actuació se centrà ja en l'estudi de la mateixa torre, amb el sondeig-3, que afecta la porta d'accés i dos petits sectors, tant a l'interior com a l'exterior de la mateixa entrada, on excavarem només les unitats estratigràfiques d'interès¹⁷. Hem pogut conèixer, així, l'estructura de l'edifici: l'accés és, pràcticament, al nivell del sòl exterior i no hem trobat traces dels elements de subjecció de la porta; a l'interior, destaca l'absència de sòl en relació amb el nivell del passadís d'accés, la qual cosa provoca un buit amb una caiguda de 2 metres sobre el nivell inferior de fonamentació, net a la zona excavada; contràriament, un repeu al mur interior de la torre ens permet identificar un únic sòl de fusta que devia estar situat a gairebé 2'5 metres d'alçada sobre el nivell d'accés de la porta; altra-

¹⁶UE.2000: superficial, amb 5/10 cms de terra vegetal flonja i ceràmica medieval o ibèrica esmicolada. UE.2100: terra marró compactada, amb una potència màxima de 20 cms, on hi ha ceràmiques medievals o ibèriques i alguns blocs dispersos. UE.2200: terra marró clar compactada, amb ceràmica ibèrica exclusivament i amb una potència màxima de 30 cms. UE.2300: condicionament de la roca del lloc, amb terra gris clar granulosa.

¹⁷UE.3000: superficial, amb 10/30 cms de terra vegetal flonja a l'exterior o a l'accés de la torre i amb ceràmica medieval o ibèrica esmicolada i algunes pedres; a l'interior de la torre, en canvi, correspon a la mateixa unitat un munt de blocs de pedra caiguts de l'edificació i regirats per l'acció d'un furtiu que va haver de renunciar davant la potència de la runa. UE.3100: terra marró compactada i pedres, gairebé estèril i amb una potència de 20/30 cms a l'exterior de la torre; la mateixa unitat, contràriament, a l'interior de la torre presenta una potència de 2'25 metres, formada per blocs de pedra que delaten un procés sistemàtic de destrucció de l'edifici, sense restes ceràmiques ni altres estructures fins els mateixos fonaments. UE 3200: farciment de terra amb pedretes que omple el buit deixat per la trinxera de fonamentació de la torre, només localitzat a l'exterior.

ment, el mur de la torre, gairebé vertical a l'exterior, presenta un gruix pròxim als 2 metres a la base, en reducció fins a 1'60 metres d'ample al pis superior i que conserva una alçada màxima de 5'5 metres visibles a l'exterior, gairebé sense inclinació. Els blocs individuats que ara componen la runa que ocupa el calze de la torre delaten un procés de destrucció sistemàtic, ja que s'haurien desmuntat una a una les pedres del pis superior, previsiblement seguit d'una coberta amb algun element defensiu més encara. L'alçada màxima de l'edificació pot haver estat, així, de 8 o 9 metres i és als nivells superiors que centraria els esforços defensius, mentre que la porta d'accés sembla, més aviat, un parany.

Els materials medievals identificats als tres sondejors són força homogenis i fragmentaris. Es tracta, bàsicament, de ceràmica feta a mà i sotmesa a una cuita reductora o neutra en algun cas. Tot i així, també hi ha fragments de dues peces amb decoració d'estries de tornejat i de pentinats incisos que, contràriament, presenten cuita oxidant. Malgrat no haver recuperat cap fragment de vora corresponent a aquestes peces, sabem que tenen el fons pla iensem identificar-les amb determinades olles ("marmitas") de característiques semblants i que són presents als jaciments emirals de Pechina (Almeria) i de Cabezo del Molino (Alacant)¹⁸.

De cuita reductora, les ceràmiques fetes a mà són majoritàries i presenten estries incises al voltant del coll, decoració habitual i exclusiva. Hi ha dues formes bàsiques: l'olla de llavi exvasat i la gerra de llavi recte amb anses. Les olles són les peces més abundants, representades per una desena d'exemplars aproximadament, poden tenir grans dimensions i presenten acabats grollers, amb parets primes al cos globular o al llavi i més grosses al coll acanalat¹⁹. Les gerres globulars, tres exemplars registrats, són també decorades amb estries al voltant del coll, incises fins a la vora del llavi recte abans d'aplicar grollerament les anses (figura 4).

Unes i altres formes ceràmiques trobades a Malpàs són materials absolutament arcaics en relació amb d'altres olles amb estries del nord del País Valencià, com ara les del testar de Mas d'en Pere, on ha estat proposada una cronologia dels segles IX-X. Així, les vores exvasades d'olles de

¹⁸CASTILLO, F. i R. MARTÍNEZ. *Producciones cerámicas...*, citat, pàg. 79, lámina 1-4; pàg. 81, lámina II-4-5 i 12. GUTIÉRREZ, S. *La cerámica paleoandalusí...*, citat, pàg. 52, figura 7-1.

¹⁹Serveix d'exemple la peça parcialment reconstruïda amb els fragments procedents d'una actuació furtiva al Malpàs i dipositats al Museu Municipal de Sogorb (fotografia 3).

Malpàs són molt més pronunciades que aquelles, mentre que aquesta mena de gerres quasi són absents d'aquell testar²⁰.

CONCLUSIONS

Pensem que ara ja no hi ha cap dubte que la Torre de Malpàs ha estat construïda en un moment imprecís d'època emiral, possiblement vers la segona meitat del segle VIII, i que era ocupada amb certesa durant tot o part del segle IX. Ho certifiquen tant les ceràmiques fetes a mà com les fetes a torn, tant les trobades al despoblat com les trobades a la cova. L'absència de materials posteriors a l'àmbit del despoblat garanteix, a més, una destrucció i abandonament precoços i que, en tot cas, no semblen posteriors a la segona meitat del segle IX.

En relació amb els altres paral·lels emirals observats, les diferències formals que presenta el conjunt ceràmic oxidant de Malpàs sembla delatar que es tracta de produccions locals, mentre que la ceràmica comuna reduïda pot ésser producció pròpia de l'establiment. Altrament, la ceràmica amb estries, diferenciadora, feta a mà i majoritària, reproduïx els trets berberitzants que caracteritzen les produccions emirals a les comarques de Castelló i que són absents a l'àrea meridional del País Valencià (Tudmir), com ha estat observat des d'Alacant²¹. Si, a més, considerem que el material ceràmic de Malpàs no inclou cap element anterior a la tradició berber o emiral, haurem de deduir, finalment, que ens trobem davant d'un establiment militar ocupat exclusivament per nouvinguts, berbers més que probablement. És i serà a partir d'aquí que cal reprendre l'anàlisi per entendre el caràcter, funció i fi de l'establiment, rellevant en tot cas.

Sobre l'origen de la torre i, com avançavem abans, no pot descartar-se que pugui correspondre a aquest emplaçament el primitiu topònim Almonacid, que ara dona nom a la vall immediata, sobre l'accés principal de la qual és construïda i orientada la fortificació. Altrament, també hem conduït prospeccions arreu de la vall d'Almonacid, on no es coneix i on no

²⁰MONTMESSIN, I. Description anlytique..., citat, planche 1 i 2-10. Especialment el comentari de la pàg. 268 (3.4).

²¹GUTIÉRREZ, S. La cerámica paleoandalusí..., citat, pàg. 54-55.

hem trobat cap emplaçament rellevant tardoantic o altomedieval que pugui identificar-se amb aquest topònim. Per tant, hui és la Torre de Malpàs el lloc més adient per localitzar l'emplaçament del primitiu Almonacid, topònim que arabitza el mot llatí *monasterium*, circumstància difícil d'entendre, aparentment, a la llum de les dades arqueològiques presentades.

El cas d'al-monacid i d'altres derivats semblants de *monasterium* és relativament freqüent entre la toponímia major peninsular, amb nombroses variants lèxiques ja recollides per F.J. Simonet a la recerca de mossàrabs *impenitents*²². Aquesta diversitat i reiteració posa paral·lelismes complexos que han estat replantejats ara mateix per B. Pavón²³: tot partint del cas d'Almonacid de Toledo, aquest autor recull notícies d'altres al-monacid, relacionant-los també amb els topònims al-monaster i monastil, i dedueix que es tracta d'establiments eclesiàstics previs a la conquesta islàmica i que, en alguns casos, podien haver estat ocupats per guarnicions àrabs, tot preveient la fundació d'un nou ribät com succeí al cas tunisenc de Sus, a l'antiga *Hadrumetum*.

De la nostra part, també hem cercat i promogut la recerca d'aquest tipus de topònims ampliant el nombre de variants derivades de *monasterium* i, així, hem obtingut un conjunt de 58 casos peninsulars que, en alguns casos, ofereixen dades arqueològiques tardoantigues o altomedievals que no presenten significats únics²⁴. Altrament, entre aquests casos no hem trobat torres circulars estudiades, ni tampoc es correspon la de Malpàs amb altres torres berbers identificades.

És, però, a partir d'un exemple català del topònim Ràpita (ribät) que pensem certificar que la Torre de Malpàs també es correspondria efectivament amb aquesta institució musulmana, en la seva versió inicial a Al-Andalus. Es tracta de la Torre de la Ràpita (Vallfogona de Balaguer, Noguera), de planta rectangular i amb un primer cos completament massís,

²²Glosario de voces ibéricas y latinas usadas entre los mozárabes, Madrid 1889, pàg. 371-372.

²³A propósito de Almonacid de Toledo: *Monasterium* / *al-Munastir* / *Almonaster* / *Almonacid*, *Al-Qantara XVI* (Madrid 1995), pàg. 125-141.

²⁴Recerca inacabada en la qual han participat Raül Miras i José Santín, alumnes de l'Autònoma.

bastida íntegrament en sec amb blocs irregulars disposats a llarg i a través²⁵. Malgrat les diferències formals i constructives, totes dues torres presenten dimensions i una disposició semblant de les defenses, reocupant un despoblament ibèric sobre una cruïlla tradicional de camins. La identitat del model de ribât primerenc rauria, doncs, a la simplicitat de la fortificació, una sòlida torre exempta de grans dimensions i d'alçada semblant a la seva amplada, malgrat que pugui haver altres construccions secundàries pròximes. En tot cas, les torres de Malpàs i de la Ràpita, al-monacid i ribât, respectivament, no demostren que hi hagi cap establiment eclesiàstic previ a l'emplaçament, d'on la proposta de B. Pavón surt encara més reforçada.

La construcció i destrucció primerenca de la Torre de Malpàs explicaria, altrament, el topònim llatí donat a una fundació propiament islàmica. Aquest seria, però, un ribât atípic, ocupat per berbers d'acord amb la major part de les ceràmiques registrades i, això, tal vegada explicaria perquè va ser derruït sistemàticament, potser abans de la fi del segle IX.

Als peus del puig de Malpàs, la prospecció ha desvetllat un altre despoblament islàmic, aquest ja amb materials ceràmics corresponents als segles X-XI i amb una extensa necròpolis. Anotar la correlació entre l'extinció del ribât berber i l'aparició de l'alqueria és temptador, tot i que caldrà, encara, obtenir noves dades d'ambdós jaciments.

²⁵DÍEZ-CORONEL, L. Una antigua torre-atalaya en el castillo de la Ràpita, Ilerda 27-28 (Lleida 1963-1965), pàg. 81-97. Publicació útil ja que reflecteix l'estat de la torre abans de la restauració de l'edifici annex, on cal prescindir, evidentment, de la datació "romano-republicana" i de l'observació que "afortunadamente el castillo de la Ràpita està en manos pròceres y cultas que aman y respetan cuanto se relaciona con nuestra historia", pàg. 96-97.

LA TORRE EMIRAL DE MALPÀS (CASTELLNOVO, ALT PALÀNCIA)

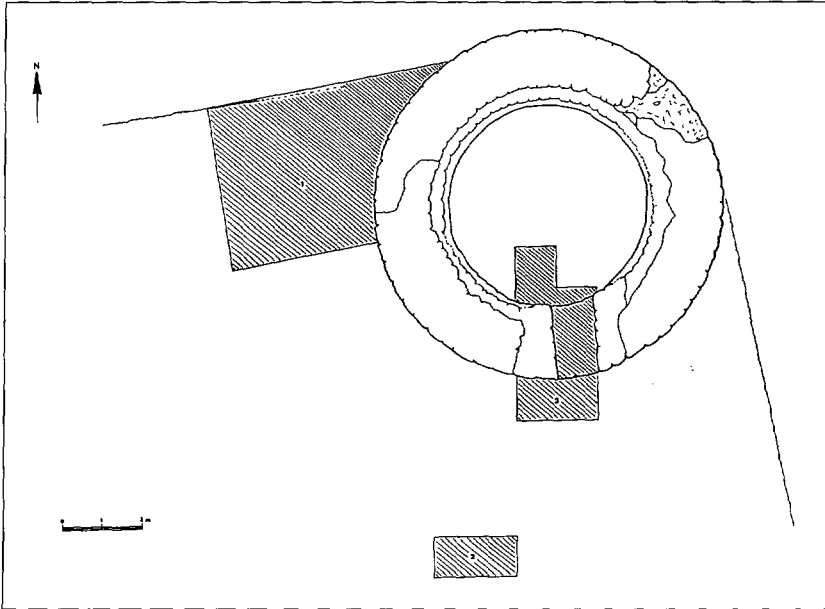

Figura 1. Localització dels sondejos realitzats.

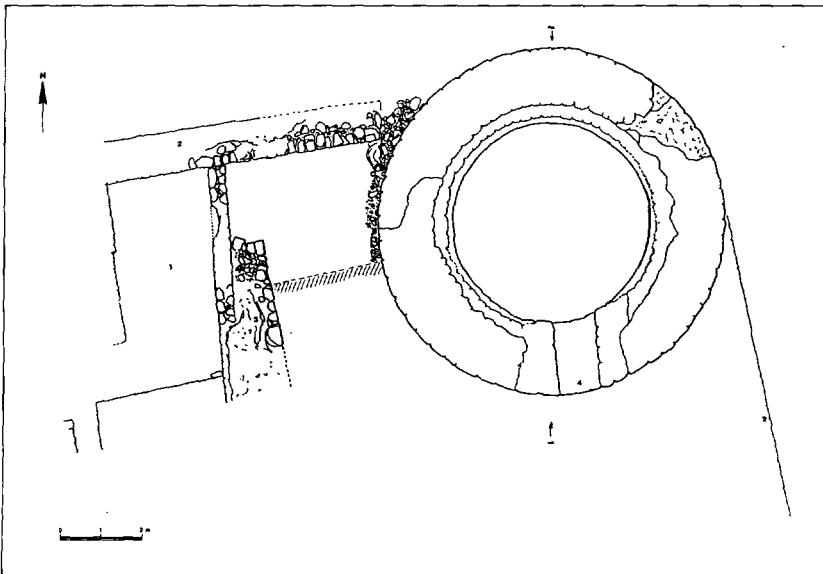

Figura 2. Estructures rellevants: 1. Habitació excavada per Fletcher. 2. Mur del recinte ibèric. - 3. Mur medieval. - 4. Porta de la torre.

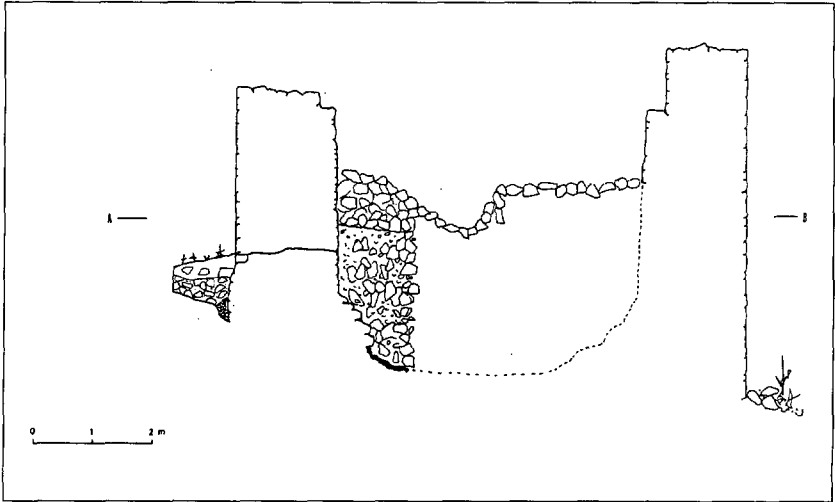

Figura 3. Secció de la torre i del sondeig-3.

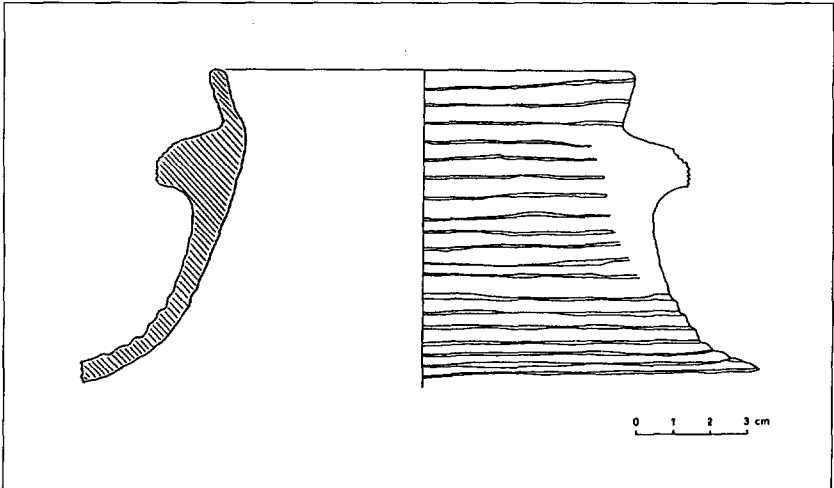

Figura 4. Gerra amb estries.

LA TORRE EMIRAL DE MALPÀS (CASTEL·LNOVO, ALT PALÀNCIA)

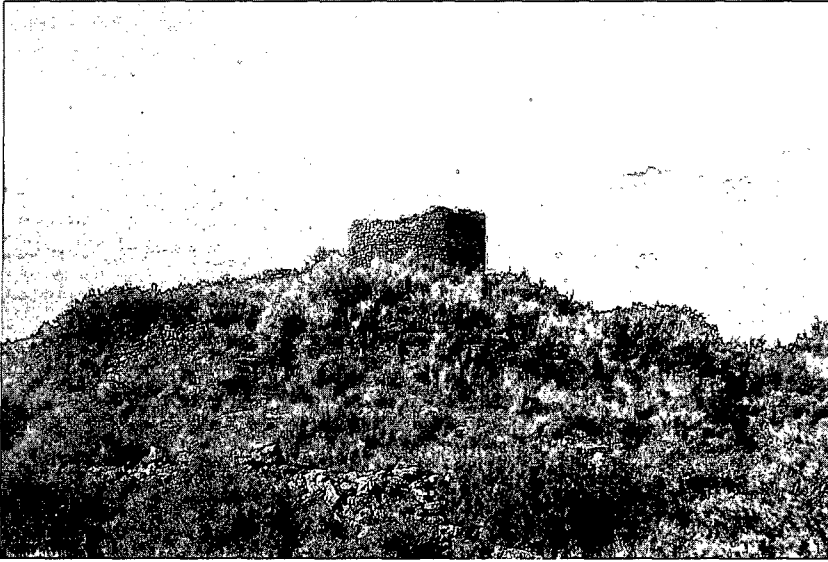

Figura 5. Despoblat de Malpàs, visió parcial.

Figura 6. Torre de Malpàs.

Figura 7. Torre rodona, detall de la porta.

Figura 8. Olla amb acanaladures.